

УДК 811.111'36-112

Ірчишина М. В.

НАУКОВА РЕФЛЕКСІЯ ПАРТИЦИПА В ГРАМАТИЧНІЙ ТРАДИЦІЇ

Досліджено зміни маятникового характеру в сприйнятті партиципа в системі частин мови на різних етапах формування граматичної традиції. Проаналізовано праці видатних лінгвістів минулого та сьогодення, присвячені вивченню своєрідності й неоднозначності морфологічних категорій.

Ключові слова: партицип, система частин мови, сприйняття, маятникові зміни.

Ірчишина М. В. Научная рефлексия партиципа в грамматической традиции. – Стаття.

Исследованы изменения маятникового характера в восприятии партиципа в системе частей речи на разных этапах формирования грамматической традиции. Проанализированы труды выдающихся лингвистов прошлого и настоящего, посвященные изучению своеобразия и неоднозначности морфологических категорий.

Ключевые слова: партицип, система частей речи, восприятие, маятниковые изменения.

Irchyshyna M. V. Scientific reflection of participle in grammar tradition. – Article.

The given article deals with the investigation of changes of pendulous nature in perception of participle as a part of speech system throughout different stages of grammar tradition development. Works by noted linguists of the past and the present, devoted to the research of specificity and ambiguity of morphological categories, are being analysed in the article.

Key words: participle, parts of speech system, perception, pendulous changes.

В англійській граматичній традиції на особливу увагу заслуговує такий клас слів, як партиципи (participle), щодо категоріальної приналежності якого й нині ведуться дискусії, що обумовлює актуальність дослідження. Об'єктом дослідження є класифікація частин мови на ранніх етапах становлення граматики як науки, предметом – партицип як особлива категорія в системі лексико-граматичних класів слів. Метою роботи є демонстрація зміни сприйняття партиципа впродовж розвитку граматичної традиції за допомогою схем і розкриття глибинного змісту такої неоднозначної частини мови, як партицип, для кращого розуміння її властивостей.

Традиційно партиципи визначають як клас слів, які поєднують у собі ознаки дієслова (мають відносні ознаки часу та способу) і прикметника (надають ознаку предметів, через що часто виконують синтаксичну роль означення). Подібне визначення партиципу було надано ще античними граматистами, адже саме тоді розпочалися спроби систематизування одиниць мови за певними принципами.

У грецькій граматичній науці вперше стоїки на позначення партиципа створили термін *μετοχη*. На їхню думку, він займає проміжну позицію між дієсловом та іменем і не є окремою частиною мови. Як зазначає Н.Н. Ликова [7, с. 37], вони називали партицип «відмінковим дієсловом». На той час частини мови, які ми нині називаємо іменником і прикметником, вважалися однією частиною мови – ім'ям (ονομα), тому на рис. 1 ці частини мови поєднані [8, с. 162]. Якщо графічно зобразити систему частин мови, отримаємо:

Рис. 1. Позиція партиципа в системі частин мови стоїків

Представник Олександрійської школи Діонісій Фракієць трактує партицип як окрему частину мови, хоча й користується терміном стоїків *μετοχη*. На його думку, партицип не можна зараховувати до дієслова, оскільки він відмінюється за відмінками, і не можна відносити до імені, тому що він має властивості дієслова [5, с. 216–220]. Партицип відокремлюється й оформлюється в окрему частину мови. Він трактується як самостійна частина мови, що має ознаки дієслова й іменника.

Рис. 2. Позиція партиципа в Олександрійській системі частин мови

Подібною схеми додержувались і в більш пізній період, а Олександрійську систему частин мови було канонізовано. Римський граматист Марк Теренцій Варрон, наслідуючи грецьку граматичну традицію, вважав партицип самостійною частиною мови. Варрон спирався на вчення стоїків щодо «природного зв'язку слова з предметом», тому виділяв саме чотири класи слів, які мають бути проаналізовані: імена – слова, які змінюються за відмінками; дієслова – слова, що змінюються за часами; партиципи – що змінюються як за відмінками, так і за часами; прислівники, які не змінюються взагалі [5, с. 62; 6, с. 26].

Прісціан (прибл. 526–527 рр. н. е.) вважав, що партицип займає проміжну позицію між ім'ям і дієсловом, а через властивість партиципа утворювати часи та змінюватися за відмінками і родами не може трактуватися як дієслово. Він визначав партицип як частину мови, яка вживається замість

дієслова, маючи рід і відмінок подібно до імені й акциденції дієслова, крім осіб і способів [12].

Підкреслює зв'язок між іменником і дієсловом також Елій Донат (IV ст. н. е.), чие ім'я в середньовіччі в Європі та на Русі пов'язували з латинською граматиною. У його вченні, як зазначає Н.Н. Ликова, увага акцентувалася на тому, що партицип пов'язаний і з іменем, і з дієсловом, тому що від імені запозичує категорії роду й відмінку, а від дієслова – категорії часу та стану, від обох – категорію числа й будову [5, с. 253; 7, с. 36].

Наслідуючи традиції багатотомної граматики Прісціана, школа модистів висуває нову теорію частин мови, засновану на так званих «модусах» (засобах позначення). Провідний діяч Т. Ерфуртський виділяв категорії субстанції, якості й відношення. З категорією відношення він пов'язував незмінні частини мови, а з категоріями субстанції та якості – різні частини мови [4, с. 158]. Партицип сприймається як самостійна частина мови, яка має певні акциденції дієслова й іменника та відрізняється від дієслова характером свого відношення до іменника (таблиця).

Таблиця

Класифікація частин мови за Т. Ерфуртським

Субстанції	визначені	іменники	
	невизначені	займенники	
Якості	внутрішні	непроцесуальні	прикметники
		процесуальні	партиципи
	зовнішні	дієслова	

Продовжуючи традиції античності та середньовіччя, модисти розглядають партицип як особливу частину мови, яка відрізняється від дієслова, адже має спільний із ним модус буття (modus esse), а також характером свого відношення до субстанції. На відміну від дієслова, партицип прилягає до субстанції. Саме завдяки «неприляганню до субстанції» партицип, на відміну від дієслова, може вступати в безпосередній зв'язок з іменем, що виступає в ролі підмета [11].

Епоху Просвітництва традиційно пов'язують із новітніми поглядами на дійсність. Змінилася також роль партиципа в понятійній системі. «Грамматика Пор-Рояля» називає дві групи слів залежно від їхньої ролі в реченні: слова на позначення «об'єктів думки» та для «природного способу, за допомогою якого ми виражаємо наші думки впродовж їх поєднання» [3, с. 22]. Отже, до першої групи можна віднести імена, артиклі, займенники, прикметники, партиципи, прислівники та прийменники, а до другої – дієслова, сполучники та вигуки. Особливу увагу приділяли дієсловом, у значенні яких вбачали двокомпонентність: дієслово-

зв'язка й ад'єктивний компонент (літати = е + літаючий), що з точки зору англійської граматичної традиції є поєднанням дієслова з партиципом. У такий спосіб партицип розглядається вже не лише як окрема частина мови, що має спільні ознаки дієслова й іменника, а входить до складу дієслова й розглядається як його складова, яка заповнює ад'єктивні якості прикметника.

Рис. 3. Позиція партиципа в системі частин мови Пор-Рояля

З розвитком лінгвістики й новими спробами створити таку граматичну модель, яка б задовольняла потреби всіх мов у XVIII ст., партицип змінює своє місце в системі частин мови, виходячи зі складу форм дієслова. Е.Б. де Кондільяк (1715–1780 рр.) поділив частини мови на необхідні (обов'язкові), які своєю універсальністю забезпечують функціонування будь-якою мови, та випадкові (необов'язкові), які відсутні в деяких мовах. До першої групи належать іменники та прикметники, до складу яких включено артиклі й партиципи, дієслова та прийменники; до другої – прислівники, займенники, сполучники та вигуки [4, с. 185]. Партицип зміщується в сторону іменних частин мови, виходячи зі складу дієслівних форм, проте зберігається акцент на його ад'єктивній природі (рис. 4).

Рис. 4. Позиція партиципа в системі частин мови Е.Б. де Кондільяка

На думку англійського вченого Дж. Херріса (1709–1786 рр.), частини мови розподіляються на головні та другорядні, проте основна відмінність полягає в їх здатності виражати певний зміст самостійно. До головних частин мови [13, с. 29] він відносив субстантиви (іменники та займенники) та атрибутиви (дієслова, прикметники, партиципи та прислівники) [2, с. 217], які у свою чергу поділялися на атрибутиви першого (прикметники, дієслова, партиципи) та другого порядку (прислівники) [13, с. 191]. При цьому партицип пояснюється як частина мови, яка поєднує лише дві з трьох ознак дієслова (час та ознака), у той час як прикметник має лише одну (ознака). На цьому етапі партицип більше не пов'язується з імен-

ником, вважаючи його ближчим до дієслова та прикметника, поєднуючи в такий спосіб класифікацію частин мови з їх синтаксичною роллю. На рис. 5 можна побачити, що партицип є на третину прикметником та на дві третини дієсловом.

Подібну схему можна застосувати також із метою зображення поняття Л. Тен'єра (1893–1954 рр.) в «Основах структурного синтаксису». Він зазначає, що більшість прикметників походить від партиципів, а самі партиципи називає «формою дієслівного походження» [9, с. 199], яка часто функціонує як прикметник [1, с. 282]. Якщо порівняти схему Дж. Херріса та Л. Тен'єра зі схемою Е.Б. де Конділяка, стає очевидним рух партиципа в напрямі дієслова.

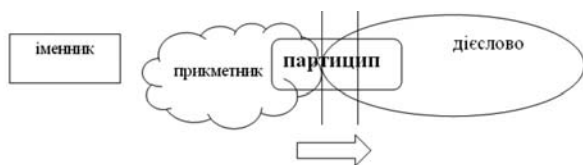

Рис. 5. Положення партиципа в системі частин мови Дж. Херріса та Л. Тен'єра

А. Мейє (1866–1936 рр.) проводить паралель між партиципами та формами минулого часу слабких дієслів [10, с. 108]. Це дає йому підставу вважати, що партицип більшою мірою є дієслівною формою. Якщо зобразити це графічно (рис. 6), схема нагадуватиме систему Пор-Рояля (рис. 3). Партицип знову характеризується як дієслівна форма.

Рис. 6. Положення партиципа в системі частин мови А. Мейє

Англійські дослідники кінця XIX – поч. XX ст. по-різному трактують особливості партиципів. Автор однієї з перших поважних граматик Г. Суїта (1845–1912 рр.) зазначає, що вербоїди, до яких належать і партиципи, походять від дієслів і зберігають властивість займати вільну позицію в реченні, проте зазвичай використовуються в кінці підрядного або незалежного речення. На думку Г. Суїта, партицип є одночасно означенням до підмета та певним чином прикладкою до дієслова-присудка, якщо використовується з неперехідним дієсло-

вом руху або відпочинку: *he came running, he lay sleeping* [16, с. 122].

З приводу неоднозначності трактування поняття «партицип» висловлюються Р. Кверк і співавтори праці «Comprehensive grammar of the English language», С. Грінбаум, Дж. Ліч і Я. Свартвік. Сама назва «партицип», яка походить від англ. *participate* – «брати участь», відображає той факт, що ця форма «бере участь» у переліку як дієслівних, так і прикметникових властивостей [15, с. 75]. Автори підкреслюють дієслівне походження партиципів, хоча приділяється також увага ад'єктивним властивостям партиципа та партиципним прикметникам, із якими повністю збігається форма партиципів [15, с. 170].

Видатний американський когнітивіст сучасності Р.У. Ленекер розглядає приклади з партиципом із когнітивної точки зору. Наводячи приклад зі складеним присудком, який поєднує в собі партицип і допоміжне дієслово, він наголошує на тому, що партицип сприймається як похідна від дієслова форма [14, с. 283].

Якщо систематизувати основні положення Г. Суїта, Р. Кверка та Р.У. Ленекера щодо основних характеристик та особливостей партиципа, його позиція в системі частин мови матиме такий вигляд, як на рис. 7.

Рис. 7. Положення партиципа в системі частин мови Г. Суїта, Р. Кверка та Р.У. Ленекера

Отже, можна зробити висновок, що впродовж становлення граматичної традиції партиципи отожднювали з різними частинами мови, надаючи їм різних, інколи цілком протилежних визначень. Як окрему частину мови та як складову інших його вивчали від античних часів, проте партицип має тенденцію до маятникової зміни свого положення щодо інших частин мови в сприйнятті людини, а саме переходить від дієслова до прикметника (рідше – іменника) та навпаки. На думку вчених сучасності, партицип є окремою частиною мови, що має риси як дієслова, так і прикметника, та має дієслівне походження. Однак не виключено, що в майбутньому партицип, згідно з алгоритмом свого руху, повернеться до складу дієслова. Тому представлена точка зору не лише розкриває багатогранність змісту партиципа як частини мови, а й дає змогу сподіватися на перспективність його подальшого вивчення.

Література

1. Алпатов В.М. История лингвистических учений : [учебное пособие] / В.М. Алпатов. – 2-е изд., испр. – М. : Языки русской культуры, 1999. – 368 с.
2. Амирова Т.А. История языкознания / Т.А. Амирова, Б.А. Ольховиков, Ю.В. Рождественский. – М. : Академия, 2003. – 672 с.
3. Березин Ф.М. История лингвистических учений : [учебник для филол. спец. вузов.] / Ф.М. Березин. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Высшая школа, 1984. – 319 с.

4. Даниленко В.П. Общее языкознание и история языкознания : [курс лекций] / В.П. Даниленко. – М. : Наука, 2009. – 272 с.
5. История лингвистических учений. Древний мир / ред. А.В. Десницкая, С.Д. Канцельсон ; Академия наук СССР Институт языкознания - Ленинград : Наука, 1980. – 260 с.
6. Замятина И.В. Причастие как двуприродная грамматическая форма / И.В. Замятина // Вестник МГОУ. Серия «Русская филология». – 2009. – № 3. – С. 26–30.
7. Лыкова Н.Н. История языкознания в текстах и лицах : [учебное пособие] / Н.Н. Лыкова. – М. : Флинта ; Наука, 2010. – 192 с.
8. Лукин О.В. Терминология теории частей речи: античные истоки / О.В. Лукин // Ярославский педагогический вестник. Серия «Гуманитарные науки». – 2012. – № 1. – Т. 1. – С. 23–28.
9. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса / Л. Теньер ; пер. с франц., ред. Г.В. Степанов (пред.) и др. ; вступ. ст. и общ. ред. В.Г. Гака. – М. : Прогресс, 1988. – 656 с.
10. Мейе А. Основные особенности германской группы языков / А. Мейе ; пер. с фр. и под ред. с предисл. и примеч. В.М. Жирмунского. – изд. 2-е, стереотип. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 168 с.
11. Перельмутер И.А. Грамматическое учение модистов. История лингвистических учений. Позднее Средневековье / И.А. Перельмутер. – М., 1991. – С. 7–66.
12. Сусов И.П. История языкознания : [учебное пособие для студентов старших курсов и аспирантов] / И.П. Сусов. – Тверь : Тверской гос. ун-т, 1999. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lib.ru/TEXTBOOKS/yazykoznanie.txt>.
13. Harris J. Hermes or A Philosophical Inquiry Concerning Universal Grammar / J. Harris. – London : Forgotten Books, 2013 – 490 p.
14. Langacker R.W. Foundations of Cognitive Grammar / R.W. Langacker. – Stanford : Stanford University press, 1987. – Vol. 1 : Theoretical prerequisites. – 516 p.
15. Quirk R. A comprehensive grammar of the English language / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. – Longman : NY, 1985. – 1779 p.
16. Sweet H. A New English Grammar Logical and Historical / H. Sweet. – London, 1903. – Vol. 2. – 186 p.